

รูปแบบการดำเนินชีวิตแบบพึ่งพาตนเองตามหลักสัมมาอาชีวะเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต
ของเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง

A Model for living a Self-Reliance Way of life Based on the Buddhist
Principle of Right Livelihood to Develop the Quality life of the Farmers in
the Central Northeastern Region

จิราภรณ์ ผันสว่าง¹, พระครูกิตติวราทร², พัชรี ศีลรัตน์³, ศุภสิทธิ์ ลิ้นทมarty⁴,
อมรรัตน์ ผันสว่าง⁵, ระพีพัฒน์ หาญโสภณ⁶

Jiraporn Phansawang¹, Phrakrukittiwathorn², Patcharee Silarat³, Supasit Linthamart⁴,
Amotrnat Phansawan⁵, Rapeepat Hansopa⁶

ทำวิจัยเมื่อ พ.ศ. 2561

Email : cartoon.may@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างและพัฒนาแบบการดำเนินชีวิตแบบพึ่งพาตนเองตามหลัก
สัมมาอาชีวะเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลางและเพื่อนำรูปแบบที่
สร้างขึ้นไปทดลองใช้กับกลุ่มเป้าหมายและจึงประเมินคุณภาพของรูปแบบโดยจัดให้มีการอบรมเกษตรกร
เชิงปฏิบัติการกับกลุ่มที่สนใจเข้าร่วมโครงการ จำนวน 40 คน จำแนกเป็นตัวแทนแต่ละจังหวัดในพื้นที่ภาค

^{1,2} อาจารย์ประจำ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

^{1,2} Lecturer of Mahamakut Buddhist University Roi Et Campus, Thailand.

³ อาจารย์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

³ Lecturer of Mahamakut Buddhist University Roi Et Campus, Thailand.

⁴ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

⁴ Mahamakut Buddhist University Roi Et Campus, Thailand.

⁵ ครูโรงเรียนนาจิววิทยาสรรค์ สังกัดองค์การบริหารส่วนจังหวัดขอนแก่น

⁵ Teacher of Na-ngewwitthayasan School. KhonKaen Provincial Administrative Organization, Thailand.

⁶ ครูโรงเรียนบ้านวังมน สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาหนองคาย เขต 1

⁶ Teacher of BanWangmon School. NongKai Primary Educational Service Area Office 1, Thailand.

* ได้รับบทความ: 28 มีนาคม 2562; แก้ไขบทความ: 13 ตุลาคม 2562; ตอรับการตีพิมพ์: 15 มกราคม 2563

Received: March 28, 2019; Revised: October 13, 2019; Accepted: January 15, 2020

ตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง ได้แก่ จังหวัดร้อยเอ็ด 10 คน จังหวัดมหาสารคาม 10 คน จังหวัดกาฬสินธุ์ 10 คน และจังหวัดขอนแก่น 10 คน จากนั้นนำผลการประเมินไปหาประสิทธิภาพ และพัฒนารูปแบบให้มีคุณภาพแล้วนำมาปรับปรุงให้สมบูรณ์ต่อไป

ผลการวิจัยพบว่า การสร้างและพัฒนารูปแบบการดำเนินชีวิตแบบพึ่งพาตนเองตามหลักสัมมาอาชีวะเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกร ประกอบด้วย 1)ด้านการดำเนินชีวิต 2)ด้านการประกอบอาชีพ 3)ด้านการประยุกต์ใช้และการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ยั่งยืนของเกษตรกรควรน้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และศาสตร์พระราชาสู่การปฏิบัติโดยเน้น 5 คำหลัก คือ ศรัทธา กล้าหาญ เอกภาพ ความรู้ คุณธรรม ซึ่งการปรับประยุกต์ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่การปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมในรูปแบบของบันได 9 ขั้น สู่คุณภาพชีวิตของเกษตรกรที่ยั่งยืนตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง ได้แก่ ขั้นที่ 1 พอกินขั้นที่ 2-4 พอใช้ พออยู่ พอมีขั้นที่ 5-6 บุญและทานขั้นที่ 7 เก็บรักษาขั้นที่ 8 ขายและขั้นตอนที่ 9 สร้างเครือข่ายเกษตรกรและผลการทดลองใช้และหาประสิทธิภาพของรูปแบบการดำเนินชีวิตแบบพึ่งพาตนเองพบว่า รูปแบบการดำเนินชีวิตแบบพึ่งพาตนเองตามหลักสัมมาอาชีวะเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรสูงขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

คำสำคัญ : 1. คุณภาพชีวิต 2. รูปแบบการดำเนินชีวิต 3. หลักสัมมาอาชีวะ

ABSTRACT

The objectives of this research were to create and develop a self-living model based on the principle of Right Livelihood in order to develop life quality of farmers living in the central northeastern region of Thailand and the model created being tested with the target group to ensure its effectiveness. The testing process began with the workshop having been arranged for 40 farmers living in the central Northeastern provinces, of which ten each were selected from Roi Et, Mahasarakham, Kalasin and KhonKaen. The test result was analyzed to find its quality and validity so that the model would be developed more effectively.

The results of the study were as follows: The model that has been created and developed consists of 3 factors. They are 1. Life maintaining, 2. Livelihood operating and 3. Application. It was also found that the sustainable development of life should be based on the philosophy of Sufficiency Economy and royal technology originated by the late King Rama IX. And the following 5 virtues and 9 measures should be practiced. The five virtues are 1. Trust, 2. Braveness, 3. Unity, 4. Knowledge and 5. Social norms, and the 9 measures comprise the following: Being sufficient 1. to eat, 2. to use, 3. to survive, 4. for well-being, 5. to do good, 6. to give, 7. for saving, 8. to sell and 9. to perform in a network. And The model that had been applied and its effectiveness was found to enhance with statistical significance at .05.

Keywords : 1. Quality of life 2. Living Model 3. Principle of Right Livelihood

1. ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย

จากการศึกษาแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับวิถีการดำเนินชีวิตของเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะเห็นได้จากการศึกษาของบัณฑิตอาสาสมัครที่ได้สะท้อนให้เห็นว่า อาชีพหลักของคนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานส่วนใหญ่ จำแนกเป็น 3 ลักษณะ คือ 1) การทำนาและปลูกพืชเชิงพานิช 2) การเป็นแรงงานนอกระบบ และ 3) การขายสินค้าที่ผลิตจาก อัตลักษณ์ของชุมชน (นภาพร อติวานิชยพงศ์, 2557 : 110) และด้วยปัจจัยแวดล้อมทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเข้าสู่ยุคโลกาภิวัตน์วิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปส่งผลให้การดำรงชีวิตในแต่ละภูมิภาคเปลี่ยนไปด้วย ซึ่งสิ่งแวดล้อมเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์เมื่อสภาพแวดล้อมเปลี่ยน พฤติกรรมของมนุษย์จึงเปลี่ยนตามไปด้วยโดยมีปัจจัยทั้งจากภายในและภายนอกที่ทำให้พฤติกรรมของมนุษย์นั้นเปลี่ยนซึ่งสอดคล้องตรงกันกับนาบาทศนะของนักวิชาการตะวันตกและนักวิชาการไทยที่อธิบายถึงภาพรวมทั่วไปของสังคมชนบทในปัจจุบันโดยมีข้อสรุปที่ตรงกันว่า ชนบทในปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม และไม่อาจอธิบายโดยแนวคิดคู่ตรงข้ามที่เปรียบเทียบกับสังคมเมืองดังเช่นที่เป็นมาในอดีต ชนบทปัจจุบันเป็นสังคมที่ผสมผสานระหว่างความเป็นสมัยใหม่ (Modernity) และการเป็นสังคมแบบดั้งเดิม (Traditional Society) ที่ทำให้ชนบทไม่ได้แตกต่างจากเมืองอย่างตรงกันข้ามแต่ยังมีความแตกต่างกับสังคมเมืองในบางมิติ (Woods, 2011 : 92-93; Kearney, 1996 : 3-4; นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2557 : 5-11; อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2554 : 7-8; นภาพร อติวานิชยพงศ์, 2557 : 108) จึงอาจส่งผลให้วิถีการดำเนินชีวิตของคนชนบทเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต แต่ในขณะเดียวกันยังรักษาลักษณะสำคัญบางมิติ อย่างเช่น การเป็นสังคมเกษตรแบบดั้งเดิมเอาไว้ทั้งในด้านการผลิตและวัฒนธรรม ซึ่งภาพของวิถีการดำเนินชีวิตในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือในอดีตคือดินแดนที่เป็นสัญลักษณ์ของความแห้งแล้งและยากจน (นภาพร อติวานิชยพงศ์, 2557 : 109; ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2553 : 154)

สังคมไทยกับการเปลี่ยนแปลงจากการพัฒนาประเทศตามกระแสทุนนิยมโลกาภิวัตน์ การทำลายทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรม ความเป็นชุมชนเศรษฐกิจแบบพึ่งพาซึ่งกันและกันจนชุมชนแตกสลายส่งผลให้เกิดวิกฤตการณ์ปัญหาที่สำคัญที่สุดก็คือ การพัฒนาที่เกษตรกรถูกทำให้เชื่อว่าวิถีดั้งเดิมเป็นความล้าหลัง ไม่ทันสมัยการผลิตในภาคเกษตรที่มีการผลิตแบบผสมผสานก็หันมาส่งเสริมให้ผลิตแบบเชิงเดี่ยวและให้ปุ๋ยเคมีเพื่อเพิ่มผลผลิตตามความต้องการของตลาด (อุทัย สติถมัน, 2552 : 11) ซึ่งอาจเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้คุณภาพชีวิตของเกษตรกร สอดคล้องกับผลสรุปรายงานของ ปณิศา คุ่มผล (2552 : 152-153) ผู้ป่วยได้รับพิษจากสารป้องกันกำจัดศัตรูพืชสูงสุด และพบว่า ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ร้อยละ 27.32 ผู้ป่วยเพศชายมากกว่าเพศหญิง กลุ่มอายุที่พบสูงสุด คือ กลุ่มอายุ 55 – 64 ปี (3.68) ผู้ป่วยมีอาชีพเกษตรกรสูงสุด 694 ราย (ร้อยละ 41.04) สอดคล้องกับการใช้สารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืชอย่างต่อเนื่องและเพิ่มขึ้นในภาคเกษตร เกษตรกรยังขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับรูปแบบวิธีการป้องกันตลอดถึงการรับมือกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอันเป็นผลให้ไม่สามารถปรับตัวได้เท่าทันและพบว่า การดำเนินชีวิตของเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง ยังประสบปัญหาต่างๆ เช่น ปัญหาความแห้งแล้งความยากจน การอพยพย้ายถิ่นของประชากรเพื่อหางานซึ่งคิดเป็นร้อยละ 10.88 ของประชากรทั้งหมดของภาค ซึ่งให้เห็นว่ามีการเพิ่มจำนวนมากขึ้นอย่างรวดเร็วประกอบกับการพัฒนาที่ผ่านมาส่งผลให้หลายจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นเป้าหมายของเมืองอุตสาหกรรมโดยเฉพาะจังหวัดที่มีขนาดใหญ่ก่อให้เกิดการขยายตัว

ของเมืองและการเกิดระบบสังคมอุตสาหกรรมสมัยใหม่สภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วมีผลกระทบต่อวิถีการดำเนินชีวิตซึ่งเคยมีความสมดุลเกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมเมืองขยายตัวและกระจายตัวเพิ่มมากขึ้นสังคมชนบทรับความเจริญแบบสังคมเมืองเข้าไปใช้เป็นแบบแผนในการดำเนินชีวิตมากขึ้น โครงสร้างของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป เช่น สัดส่วนหนุ่มสาววัยแรงงานลดน้อยลงครอบครัวมีขนาดเล็กลงสมาชิกของครอบครัวบางรุ่นหายไปจากครอบครัว (เศรษฐวิวัฒน์ โชควรรกุล, 2555 : 146-165) จากสภาพปัญหาต่างๆ ที่กล่าวมาข้างต้นนั้นผู้วิจัยเห็นว่าผลกระทบโดยตรงต่อคุณภาพชีวิตของเกษตรกรอย่างเห็นได้ชัดและมีแนวโน้มจะเพิ่มมากขึ้น หากไม่มีแนวทางที่จะส่งเสริมคุณภาพชีวิตที่มีประสิทธิภาพตามวิถีที่เลือกอย่างสมดุล

การศึกษาแนวทางในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง เพื่อกำหนดเป็นรูปแบบการดำเนินชีวิตแบบพึ่งพาตนเองตามหลักสัมมาอาชีวะซึ่งเป็นการบูรณาการหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่จะช่วยส่งเสริมการพัฒนาตนเองให้เป็นบุคคลที่มีคุณภาพชีวิตที่ดีสามารถดำเนินชีวิตอยู่บนโลกแห่งความวุ่นวายแบบนี้ได้อย่างไม่ทุกข์ร้อน โดยการปฏิบัติตนเองให้ถูกทาง ใช้หลักธรรมในการดำเนินชีวิตดังพุทธพจน์กล่าวไว้ว่า “ตนแลเป็นที่พึ่งแห่งตน” (อุทัยรัตน์ วรกิจใจดม, 2551 : 19) สอดคล้องกับ อุทัยรัตน์ วรกิจใจดม (2551 : 21) ได้ศึกษาเรื่องพุทธศาสนากับการมีชีวิต พบว่า หลักธรรมในพุทธศาสนาที่ช่วยส่งเสริมการมีชีวิตที่ดีนั้นมีอยู่หลายแบบ เพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์เรียกว่า อริยมรรค แปลว่า ทางอันประเสริฐ เป็นข้อปฏิบัติที่มีหลักไม่อ่อนแอ จนถึงกับตกอยู่ใต้อำนาจ ความอยากแห่งใจ แต่ก็ไม่แข็ง ตึงจนถึงกับเป็นการทรมาณกายให้เหือดแห้งจากความสุขทางกาย เพราะฉะนั้นจึงได้เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา คือ ทางดำเนินสายกลาง มีองค์แปด คือ ต้องพร้อมเป็นอันเดียวกันทั้งแปดอย่างดุจเชือกพันแปดเกลียว องค์แปด คือ 1) สัมมาทิฐิ คือความเข้าใจถูกต้อง 2) สัมมาสังกัปปะ คือความไม่เียงเอียงถูกต้อง 3) สัมมาวาจา คือการพูดจาถูกต้อง 4) สัมมากัมมันตะ คือการกระทำถูกต้อง 5) สัมมาอาชีวะ คือการดำรงชีพถูกต้อง 6) สัมมาวายามะ คือความพากเพียรถูกต้อง 7) สัมมาสติ คือการระลึกประจำใจถูกต้อง 8) สัมมาสมาธิ คือการตั้งใจมั่นถูกต้อง การปฏิบัติธรรมทุกขั้นตอน รวมลงในมรรคอันประกอบด้วยองค์แปดนี้ เมื่อนำรวมกันแล้วเหลือเพียง 3 คือ ศีล - สมาธิ - ปัญญา (มหาสติปัฏฐานสูตร พระไตรปิฎกฉบับหลวง เล่มที่ 10 ข้อที่ 299 : 231; ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค พระไตรปิฎกฉบับหลวง เล่มที่ 11 ข้อที่ 170 : 136; มหาจิตตารีกสูตร พระไตรปิฎกฉบับหลวง เล่มที่ 14 ข้อที่ 275-278 : 149)

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษารูปแบบการดำเนินชีวิตแบบพึ่งพาตนเองตามหลักสัมมาอาชีวะเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลางโดยศึกษาจากการดำเนินชีวิตแบบพึ่งพาตนเองตามหลักสัมมาอาชีวะในพระพุทธศาสนา และการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการเกษตรแบบผสมผสาน มาใช้ในการแก้ปัญหาอย่างจริงจังเป็นรูปธรรมเห็นผลได้อย่างชัดเจนจนทำให้กลุ่มเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลางประสบความสำเร็จ สามารถแก้ปัญหาได้อย่างถาวร มั่นคง และยั่งยืน โดยผู้วิจัยศึกษาหลักสัมมาอาชีวะที่ปรากฏในพระไตรปิฎก วารสาร เอกสาร หนังสือ สิ่งพิมพ์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำผลที่ได้จากการศึกษามาเป็นองค์ความรู้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต เป็นหลักในการสร้างแนวคิดและหลักการตัดสินใจ พร้อมทั้งการประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับการดำเนินชีวิตของกลุ่มเกษตรกรที่เป็นกลุ่มเป้าหมายต่อไป

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

2.1 เพื่อสร้างและพัฒนารูปแบบการดำเนินชีวิตแบบพึ่งพาตนเองตามหลักสัมมาอาชีวะเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง

2.2 เพื่อทดลองใช้และหาประสิทธิภาพของรูปแบบการดำเนินชีวิตแบบพึ่งพาตนเองตามหลักสัมมาอาชีวะเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง

3. สมมติฐานการวิจัย

การพัฒนาแบบการดำเนินชีวิตแบบพึ่งพาตนเองตามหลักสัมมาอาชีวะเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกร ที่พัฒนาขึ้นมีประสิทธิภาพสอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์ และสามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลางให้ดีขึ้นกว่าเดิม

4. ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

4.1 ประโยชน์ทางด้านวิชาการประโยชน์ต่อผู้สนใจงานวิจัยด้านนี้เพราะผู้วิจัยได้รวบรวมแนวคิด ทฤษฎี จากนักการศึกษาที่เกี่ยวข้อง มาบูรณาการในการสร้างรูปแบบการดำเนินชีวิตแบบพึ่งพาตนเองตามหลักสัมมาอาชีวะเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง

4.2 ประโยชน์เชิงนโยบายได้ข้อมูลในการกำหนดนโยบาย เพื่อนำข้อมูลประกอบ การวางแผน ในการเสริมสร้างความเข้มแข็งหน่วยภาครัฐและเอกชน เพื่อสร้างรูปแบบการดำเนินชีวิตแบบพึ่งพาตนเองตามหลักสัมมาอาชีวะเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง

4.3 ประโยชน์ในการประยุกต์ใช้ เพื่อถ่ายทอดองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย ไปสู่ชุมชนระดับท้องถิ่นและนำไปปรับใช้กับบริบทของเกษตรกรแต่ละท้องที่ให้เกิดประสิทธิผลในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรอย่างแท้จริง

5. วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยและพัฒนาผู้วิจัยกำหนดวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้ 1) ผู้วิจัยจะใช้วิธีการ สัมภาษณ์จากข้อคำถามปลายเปิด ที่ได้จากการสนทนากลุ่ม โดยใช้กระบวนการวิจัยตามเทคนิคเดลฟาย (Delphi techniques) เพื่อกำหนดเป็นแนวทางในการสร้างและพัฒนารูปแบบ 2) ผู้วิจัยนำรูปแบบที่ สร้างขึ้นไปทดลองใช้กับกลุ่มเป้าหมาย และประเมินคุณภาพของรูปแบบ 3) ผู้วิจัยนำผลการประเมินเพื่อหา ประสิทธิภาพ และพัฒนารูปแบบให้มีคุณภาพสอดคล้องกับข้อเสนอแนะ แล้วนำมาปรับปรุงรูปแบบให้ สมบูรณ์ต่อไป

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย เพื่อสร้างและพัฒนารูปแบบการดำเนินชีวิตแบบพึ่งพาตนเองตามหลัก สัมมาอาชีวะเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง ผู้วิจัยเลือกแบบ เจาะจง จำนวน 6 รูป/คน โดยใช้เกณฑ์ในการพิจารณาจำแนกเป็น 2 กลุ่ม ดังนี้ 1)กลุ่มประสบการณ์ หรือ ผู้ประสบความสำเร็จจากการประกอบอาชีพด้านการเกษตร หรือมีผลงานเกี่ยวกับการเกษตร จำนวน 3 รูป/คน

ดังนี้ (1)พระธรรมวิมลณี,ดร. (2)นายบุญเต็ม ชัยลา (3)นายถาวร สารสมบัติ 2)กลุ่มที่มีความเชี่ยวชาญด้านหลักธรรม ซึ่งจบการศึกษาด้านธรรมชั้นสูงสุดหรือด้านพระพุทธศาสนาระดับปริญญาโท ขึ้นไป จำนวน 3 รูป ดังนี้ (1)พระราชปริยัติวิมล,ดร. (2)พระธรรมวิมลณี,ดร. (3)พระครูธรรมภาณโกวิท,ดร.

การนำรูปแบบการดำเนินชีวิตไปทดลองใช้ผู้วิจัยได้กำหนดวิธีดำเนินการวิจัย กลุ่มตัวอย่างเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง ที่อาสาเข้าร่วมโครงการวิจัย และนำรูปแบบการดำเนินชีวิตแบบพึ่งพาตนเองตามหลักสัมมาอาชีวะเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลางไปใช้จำนวน 40 คน จำแนกเป็นตัวแทนแต่ละจังหวัดในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง คือ จังหวัดร้อยเอ็ด 10 คน จังหวัดมหาสารคาม 10 คน จังหวัดกาฬสินธุ์ 10 คน และจังหวัดขอนแก่น 10 คน ซึ่งมีผู้ร่วมวิจัย และวิทยากรร่วมด้วย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ 1)แบบสนทนากลุ่ม สร้างตามวัตถุประสงค์และกรอบแนวคิดของการวิจัย เป็นแบบสอบถามปลายเปิด ที่มีประเด็นเกี่ยวกับการใช้หลักธรรมสัมมาอาชีวะเพื่อกำหนดรูปแบบการดำเนินชีวิตแบบพึ่งพาตนเองตามหลักสัมมาอาชีวะเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลางโดยใช้กระบวนการวิจัยตามเทคนิคเดลฟาย (Delphi techniques) 2)แบบสังเกตการสังเกตเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตของเกษตรกรที่เคยเป็นมา และสภาพปัจจุบัน 3)แบบตรวจสอบหรือบันทึก ได้แก่ บันทึกอนุทิน (Journal) การบันทึกเสียง และบันทึกภาพ หลักฐานสิ่งของ การบันทึกภาคสนาม

6. ผลการวิจัย

6.1 ผลการสร้างและพัฒนารูปแบบการดำเนินชีวิตแบบพึ่งพาตนเองตามหลักสัมมาอาชีวะเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลางประกอบด้วย 1)ด้านการดำเนินชีวิต 2)ด้านการประกอบอาชีพ 3)ด้านการประยุกต์ใช้และการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ยั่งยืนของเกษตรกรควรน้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และศาสตร์พระราชาสู่การปฏิบัติโดยเน้น 5 คำหลัก คือ ศรัทธา กล้าหาญ เอกภาพ ความรู้ คุณธรรม ซึ่งการปรับประยุกต์ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่การปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมในรูปแบบของบันได 9 ขั้น สู่คุณภาพชีวิตของเกษตรกรที่ยั่งยืนตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง ได้แก่ ขั้นที่ 1 พอกินขั้นที่ 2-4 พอใช้ พออยู่ พอมีพอร่มเย็นขั้นที่ 5-6 บุญและทานขั้นที่ 7 เก็บรักษาขั้นที่ 8 ขยายและขั้นที่ 9 สร้างเครือข่ายเกษตรกรและผลการทดลองใช้และหาประสิทธิภาพของรูปแบบการดำเนินชีวิตแบบพึ่งพาตนเอง

6.2 ผลการทดลองใช้และหาประสิทธิภาพของรูปแบบการดำเนินชีวิตแบบพึ่งพาตนเองตามหลักสัมมาอาชีวะเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง พบว่า รูปแบบการดำเนินชีวิตแบบพึ่งพาตนเองตามหลักสัมมาอาชีวะเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรสูงขึ้น อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

7. อภิปรายผลการวิจัย

7.1 รูปแบบการดำเนินชีวิตแบบพึ่งพาตนเองตามหลักสัมมาอาชีวะเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง ประกอบด้วย 6 กิจกรรม ได้แก่ กิจกรรมที่ 1 “พอกิน” กำหนดเป้าหมายชีวิต กิจกรรมที่ 2 “พอใช้ พออยู่ พอมีพอร่มเย็น” การบริหารจัดการทรัพยากรที่มีอยู่อย่างสมดุล

กิจกรรมที่ 3 “บุญและทาน” การช่วยเหลือแบ่งปัน กิจกรรมที่ 4 “เก็บรักษา” สร้างรากฐานของการเอาตัวรอด การถนอมอาหาร การแปรรูป การเก็บไว้กินในอนาคต และการเก็บพันธุ์พืชไว้สำหรับปีต่อไป กิจกรรมที่ 5 “ขาย” นำส่วนที่เหลือกินเหลือใช้ไปจำหน่าย กิจกรรมที่ 6 “การสร้างเครือข่าย” สร้างเครือข่ายเชื่อมโยงความสำเร็จ สู่การปฏิบัติแนวคิด และวิถีการดำเนินชีวิตของเกษตรกรที่สอดคล้องกับบริบทการจัดตั้งแหล่งเรียนรู้การบริการแก่สังคมฝึกอบรมสร้างประสบการณ์แก่ผู้สนใจ และเพื่อสร้างเครือข่ายทางการตลาดหรือการรวมกลุ่มสหกรณ์ในชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับ วิวัฒน์ ศัลยกำธร (2561 : ออนไลน์) ได้อธิบายถึงหลักการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ยั่งยืนเกษตรกรโดยการน้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และศาสตร์พระราชา สู่การปฏิบัติโดยเน้นไปที่การให้ความสำคัญกับคน แก้ปัญหาที่คน ทางออกของปัญหา คือ การสร้างปัญญาให้เกษตรกรฉลาดรอบรู้ และไม่ตกเป็นเหยื่อของกลไกที่ไม่ได้มุ่งช่วยเกษตรกรอย่างจริงจังอีกต่อไป โดยใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นยุทธศาสตร์หลัก และเป็นแนวทางที่สามารถปฏิบัติได้สำหรับเกษตรกรที่มีความตั้งใจจริงในการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างยั่งยืน 5 หลักการ ได้แก่ ศรัทธา กล้าหาญ เอกภาพ ความรู้ คู่คุณธรรม สู่คุณภาพชีวิตของเกษตรกรที่ยั่งยืน

7.2 ผลการทดลองใช้และหาประสิทธิภาพของรูปแบบการดำเนินชีวิตแบบพึ่งพาตนเองตามหลักสัมมาอาชีวะเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง พบว่า

7.2.1 ด้านการดำเนินชีวิต มีค่าเฉลี่ยโดยรวมระดับมาก ($\bar{X} = 3.71$, S.D. = .545) เมื่อพิจารณารายข้อ พบว่า ก่อนใช้รูปแบบเกษตรกรเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนเองทั้งกายวาจาจิตใจด้วยหลักธรรม เช่น เบญจศีล คือ ศีลห้า เบญจธรรมคือ กัลยาณมิตร ระดับปานกลาง รองลงมาคือ เกษตรกรทำงานเป็นหมู่คณะมีความรับผิดชอบต่อตนเองและต่อสังคมส่วนรวม ระดับปานกลาง และหลังใช้รูปแบบ พบว่า ค่าเฉลี่ยสูงกว่าก่อนใช้รูปแบบทุกข้อโดยข้อที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุด คือ เกษตรกรมีบทบาทมีส่วนร่วมในสังคม เช่น การจัดตั้งกลุ่มสังคม หรือการให้ความสนใจเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มสหกรณ์ในชุมชน ระดับมากที่สุด สอดคล้องกับพวงพยอม เจริญทอง (2541 : 5) กล่าวว่า การประกอบอาชีพแบบพึ่งตนเองของเกษตรกร มีปัญหาในการประกอบอาชีพเพราะขาดทุน ขาดการรวมกลุ่ม ผลผลิตราคาตกต่ำ ขาดการเหลียวแลเอาใจใส่จากภาครัฐและเอกชน จึงต้องการรัฐบาล เข้ามาส่งเสริมการประกอบอาชีพโดยการฝึกอบรมการส่งไปศึกษาดูงาน การจัดระบบตลาด การนิเทศ การติดตามผล เพื่อให้เกษตรกรมีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับการประกอบอาชีพแบบพึ่งตนเองดีขึ้นอันจะทำให้เกษตรกรสามารถพึ่งตนเองได้ และสอดคล้องกับงานวิจัยของพระสุชีพ วรญาโณ (อินทร์สำราญ) (2558 : 276) ได้ศึกษาการศึกษาเชิงวิเคราะห์การพัฒนาคุณภาพสังคมด้วยการงดเว้นจากการดื่มสุราและเมรัยตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท พบว่า การงดเว้นสุราและเมรัยนั้น ประสงค์ให้ตระหนักรู้ถึงสุขุมถึงความทุกข์อันเกิดแต่การบริโภคอย่างไม่มีสติ งดเว้นไม่ใช้แอลกอฮอล์หรือของมีเมาอย่างอื่น ดูแลสุขภาพทั้งร่างกายและจิตใจเพื่อตัวเองและสังคม ในพุทธปรัชญาเถรวาทได้วางแนวทางในการพัฒนาสังคมด้วยการพัฒนาตนเองเสียก่อน คือ การประพฤติตนตามอริยมรรคมีองค์ 8 ซึ่งแยกออกเป็นการฝึกอบรมความประพฤติ (ศีล) การฝึกอบรม(สมาธิ) และการทำปัญญาให้แก่กล้ามีความสามารถรู้เห็นตามสภาวะที่เป็นจริง การใช้ศีลข้อ 5 ของบุคคลในสังคมเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิตย่อมทำให้การทำที่เป็นอกุศลที่เกิดที่ก่อกำขึ้นทางกาย วาจา และใจเสื่อมถอยไป

7.2.2 ด้านการประกอบอาชีพ พบว่า ค่าเฉลี่ยโดยรวมระดับมาก ($\bar{X} = 3.71$, S.D. = .562) เมื่อพิจารณารายข้อ พบว่า ก่อนใช้รูปแบบเกษตรกรรมมีความรู้เกี่ยวกับแหล่งให้บริการข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับการประกอบอาชีพ ระดับปานกลาง รองลงมาคือ เกษตรกรมีความพยายามฝึกอบรมพัฒนาทักษะฝีมือของตนอยู่เสมอ ระดับปานกลาง และหลังการใช้รูปแบบ พบว่า ค่าเฉลี่ยสูงกว่าก่อนใช้รูปแบบทุกข้อ โดยข้อที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุด คือ เกษตรกรยอมรับและปรับปรุงแก้ไขเมื่อเกิดความผิดพลาดหรือความล้มเหลวในการประกอบอาชีพ ระดับมากที่สุด สอดคล้องกับ เศรษฐวิวัฒน์ โชควรรกุล (2555 : 146-165; นภาพร อติวานิชยพงศ์ (2557 : 103-127) ที่ได้ศึกษาเรื่อง เกี่ยวกับพฤติกรรมกรรมการดำเนินชีวิตในสังคมตามหลักสัมมาอาชีวะ และคนชนบทที่สานกับการทำมาหากินตามยุคสมัย ที่วิถีการดำเนินชีวิตเปลี่ยนแปลงไปจากสังคมชนบทเป็นสังคมเมืองขยายตัวและกระจายตัวเพิ่มมากขึ้นสังคมชนบทรับความเจริญแบบสังคมเมืองเข้าไปใช้เป็นแบบแผนในการดำเนินชีวิตมากขึ้น โครงสร้างของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป อีกทั้งปัจจุบันจะเห็นได้ว่าการบริการข้อมูลข่าวสารแหล่งเรียนรู้แนวคิดทฤษฎีที่สามารถศึกษาและนำไปปฏิบัติได้

7.2.3 ด้านการประยุกต์ใช้ พบว่า สูงกว่าก่อนใช้รูปแบบโดยรวมระดับมาก ($\bar{X} = 3.81$, S.D. = .600) และเมื่อพิจารณารายข้อ พบว่า ก่อนใช้รูปแบบเกษตรกรกล่าวคำสัจไม่พูดเท็จ โกหกหลอกลวง หรือจงใจพูดให้ผิดจากข้อเท็จจริง ระดับปานกลาง และหลังการใช้รูปแบบ พบว่า ค่าเฉลี่ยสูงกว่าก่อนใช้รูปแบบทุกข้อ โดยข้อที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุด คือ เกษตรกรไม่เอาัดเอาเปรียบไม่แย่งชิงลักขโมยในทรัพย์สินของคนอื่น ระดับมากที่สุด ซึ่งสอดคล้องกับ พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ) (2538 : 128); ที่กล่าวว่า การแสวงหาปัจจัย 4 หรือเครื่องบริโภคต่างๆ มาเลี้ยงตนเองและครอบครัวควรแสวงหาโดยชอบด้วยหลักศีลธรรม กฎหมาย และขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงาม ไม่ควรเป็นการแสวงหาเพื่อเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เพื่อให้ชีวิตเป็นอยู่อย่างมีความสุขการดำเนินชีวิตที่ไม่สร้างหนี้ไม่ทำกำไรแต่เป็นชีวิตที่ยังประโยชน์ เพราะพ้นจากมิถนาอาชีวะ 5 ประการ การโกง การล่อลวง การตลบตะแลง การมองตนในทางที่ผิด การเอาลาภต่อลาภ สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระนิติศาสตร์ ญาณิสสร (สุภาโกชน)(2558 : 197) ได้ศึกษาการศึกษาเชิงวิเคราะห์ทานในสังคหวัตถตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท พบว่า ลักษณะของการให้ทานในสมัยปัจจุบันจะคล้ายคลึงกับครั้งพุทธกาล คือ วัตถุทานที่ให้ ได้แก่ ปัจจัย 4 คือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร เสนาสนะ เกสัช และทานวัตถุ 10 ประการ วิธีการให้มีลักษณะ คือ ให้ทานด้วยศรัทธา ซึ่งเปรียบได้กับทานในสังคหวัตถ 4 คือ หลักธรรมของการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสงบสุข ซึ่งได้แก่ (1) ทาน คือ การให้ (2) ปิยวาจา คือ การพูดวาจาที่ไพเราะฟังแล้วเกิดความชื่นใจ (3) อัถถจริยา คือ ทำตนให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นที่อยู่ร่วมกันในสังคม และ(4) สมานัตตตา คือ วางตนให้เหมาะสมว่าตอนนี้เราอยู่ในฐานะใด หลักธรรม 4 ประการนี้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจผู้คนในสังคมให้อยู่กันอย่างสันติสืบต่อไป

7.3 ผลการหาประสิทธิภาพของรูปแบบ พบว่า รูปแบบการดำเนินชีวิตแบบพึ่งพาตนเองตามหลักสัมมาอาชีวะเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลางสูงขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 สอดคล้องกับสมมติฐานการวิจัยที่กำหนด ซึ่งสอดคล้องกับที่มนตรี แยมกสิกร (2550 : 12) กล่าวว่า การนำรูปแบบที่ผู้วิจัยพัฒนาขึ้นไปทดสอบด้วยกระบวนการสองขั้นตอน คือ การทดสอบประสิทธิภาพใช้เบื้องต้น (Try Out) และทดสอบประสิทธิภาพเชิงปฏิบัติการจริง (Trial Run) เพื่อหาคุณภาพของรูปแบบตามขั้นตอนที่กำหนดใน 3 ประเด็น คือ มีความรู้เพิ่มขึ้น มีทักษะด้านกระบวนการ และมีความ

พึงพอใจ โดยนำผลที่ได้มาปรับปรุงแก้ไข สอดคล้องกับวโร พึ่งสวัสดิ์ (2546 : 42) ได้กล่าวว่า การนำรูปแบบที่ผู้วิจัยสร้างและพัฒนาขึ้นขึ้นเป็นต้นแบบ (Prototype) ไปทดสอบประสิทธิภาพใช้ตามขั้นตอนที่กำหนดไว้ในระบบ เพื่อปรับปรุงประสิทธิภาพให้เท่าเกณฑ์ที่กำหนดไว้ และปรับปรุงจนถึงเกณฑ์ที่กำหนด ดังนั้นการสร้างและพัฒนาแบบการดำเนินชีวิตแบบพึ่งพาตนเองตามหลักสัมมาอาชีวะเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลางจนถึงเกณฑ์ที่มีประสิทธิภาพ

8. ข้อเสนอแนะ

8.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ภาครัฐควรมีความต่อเนื่องในการให้ความช่วยเหลือ และสนับสนุนอย่างจริงจังโดยยึดความต้องการ และภูมิปัญญาของชุมชนเป็นหลักในการพัฒนา ซึ่งในระยะยาวภาครัฐต้องเป็นผู้แนะนำ โดยกำหนดโครงการความช่วยเหลือที่ชัดเจนการสนับสนุน และการทำงานของภาครัฐต้องยึดประชาชนเกษตรกรเป็นศูนย์กลาง มีการวางแผนร่วมกันของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง มีการบูรณาการการทำงานเพื่อไม่ให้เกิดความซ้ำซ้อน และตอบสนองความต้องการของเกษตรกรโดยจัดรับฟังข้อมูลจากเกษตรกรก่อนที่จะดำเนินโครงการ

8.2 ข้อเสนอแนะสำหรับผู้ปฏิบัติ

ควรสร้างความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง แก่เกษตรกรผู้สนใจหรือกลุ่มเป้าหมายก่อนเพื่อเป็นพื้นฐานที่จะได้ดำเนินการในขั้นตอนต่างๆ โดยการจัดฝึกอบรม และเรียนรู้จากผู้ประสบความสำเร็จซึ่ง จะส่งผลให้ผู้ร่วมโครงการ หรือกลุ่มเป้าหมายมีผลลัพธ์สอดคล้องกับความมุ่งหวัง

8.3 ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยต่อไป

ควรศึกษาวิจัยเกี่ยวกับปัจจัยที่ส่งผลต่อคุณภาพชีวิตของเกษตรกร เพื่อหาแนวทางที่เหมาะสมกับเกษตรกรในแต่ละพื้นที่ของประเทศไทย และเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ต่อไป

9. เอกสารอ้างอิง

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2553). **เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด.

นภาพร อติวานิชยพงศ์. (2557). คนชนบทอีสานกับการทำมาหากิน:ความเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัย. **วารสารสังคมวิทยามานุษยวิทยา**. 33(2). 103-127.

นภาพร อติวานิชยพงศ์. (2557). **หนึ่งทศวรรษสังคมอีสานผ่านมุมมองบัณฑิตอาสาสมัครมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์**. ใน นภาพร อติวานิชยพงศ์ กนกวรรณ ระลึก และกนกวรรณ แซ่จั้ง ชุดโครงการวิจัยสังคมชนบทไทยในมุมมองบัณฑิตอาสาสมัคร : บทสังเคราะห์องค์ความรู้จากงานศึกษาของบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. โครงการวิจัยโดยการสนับสนุนจากกองทุนวิจัยสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ประจำปี 2556 : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2557). **ชนบทนิยมในการเมืองไทย**. มติชนสุดสัปดาห์ (28 พฤศจิกายน -4 ธันวาคม 2557). 5-11.

ปณิตา คุ่มผล. (2552). **โรคพิษจากสารกำจัดศัตรูพืช**. Annual Epidemiological Surveillance Report

2009. ISSN 0857-6521. สืบค้นเมื่อ 22 สิงหาคม 2561. จาก <http://epid.moph.go.th/>
- พระนิติศาสตร์ ญาณิสสุโร (สุภาโกชน). (2558). การศึกษาเชิงวิเคราะห์ทานในสังคหวัดตุตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท. **วารสารมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด**. 4(2). 197-208.
- พระราชธรรมนิเทศ(ระแบบ จิตญาโณ). (2538). **ธรรมปริทรรศน์**. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระสุชีพ วรญาโณ (อินทร์สำราญ). (2558). การศึกษาเชิงวิเคราะห์การพัฒนาคุณภาพสังคมด้วยการงดเว้นจากการดื่มสุราและเมรัยตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท. **วารสารมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด**. 4(2). 276-289.
- พระอภัย อภิชาติ (ชูขุนทด). (2555). **การศึกษาหลักธรรมสำหรับพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมปัจจุบัน**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พวงพยอม เจริญทอง. (2541). **การประกอบอาชีพแบบพึ่งตนเองของเกษตรกร**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- มนตรี แยมกสิกร. (2550). เกณฑ์ประสิทธิภาพในการวิจัยและพัฒนาสื่อการสอน:ความแตกต่าง 90/90 Standard และ E1/E2. **วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา**. 19(1). 1-16.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2534). **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด 91 เล่ม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- ฤทัยรัตน์ วรกิจใจดม. (2551). **พุทธศาสนากับการมีชีวิตรื่นยาว**. สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต (ศาสนศึกษา). วิทยาลัยศาสนศึกษา : มหาวิทยาลัยมหิดล.
- วาโร เฟ็งสวัสดิ์. (2546). **การวิจัยในชั้นเรียน**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สุวีริยาสาส์น.
- วิวัฒน์ ศัลยกำธร (2561). **ทฤษฎีใหม่กับเศรษฐกิจพอเพียง**. สืบค้นเมื่อ 22 สิงหาคม 2561. จาก <http://agrignature.or.th/node/169>
- ศิริวรรณ พิริยคุณธร และคณะ. (2557). ประสบการณ์การนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนามาใช้ในการดำเนินชีวิตในชุมชนชนบท. **วารสารพยาบาลสงขลานครินทร์**. 34(2). 39-52.
- เศรษฐวัฒน์ โชควรรกุล. (2555). นโยบายการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในเขตจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. **วารสารการบริหารปกครอง**. 1(1). 146-165.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2554). ชนบทอีสานปรับโครงสร้าง ชาวบ้านปรับอะไร. **วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี**. ฉบับพิเศษเสรีนิยมใหม่ในเศรษฐกิจอีสาน(1). 5-41.
- อุทัย สถิตมัน. (2552). **เศรษฐกิจพอเพียงภาพสะท้อนแนวคิดพุทธศาสนาเพื่อสังคม**. รวมบทความวิชาการทางพระพุทธศาสนา การสัมมนาทางวิชาการนานาชาติ เนื่องในวันวิสาขบูชา วันสำคัญสากลของโลก วันที่ 4-6 พฤษภาคม พ.ศ. 2552. 11-30.
- Kearney, Michael. (1996). **Reconceptualizing the Peasantry : Anthropology in Global Perspective**. Colorado : West view Press.
- Woods. Michael. (2011). **Rural**. London and New York : Rout ledge.

10. คำขอบคุณ

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณสถาบันวิจัยญาณสังวร มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ที่ได้สนับสนุนทุนเพื่อการวิจัยในครั้งนี้ และขอกราบนมัสการและขอบพระคุณผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้เชี่ยวชาญ และผู้ร่วมวิจัยทุกรูปทุกท่านที่ช่วยตรวจสอบคุณภาพของแบบทดสอบประเมินความพึงพอใจของเกษตรกรผู้เข้ารับการฝึกอบรมที่มีต่อประสิทธิภาพของรูปแบบการดำเนินชีวิตแบบพึ่งพาตนเองตามหลักสัมมาอาชีวะเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง จำนวน 5 รูป/คน ดังนี้ 1) ดร.พูลสวัสดิ์ นาทองคำ 2) พระราชปริยัติวิมล,ดร. 3) พระธรรมวิมลมุนี,ดร. 4) พระครูธรรมภาณโกวิท,ดร. 5) นายสมจิตร อีระบุญชัยกุล ในการร่วมกันดำเนินการวิจัยดังกล่าวให้บรรลุตามจุดประสงค์ด้วยดี และโดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้เชี่ยวชาญคือ อาจารย์ธเนศ ต่วนชะเอม ในการให้คำชี้แนะเพื่อให้งานวิจัยฉบับนี้สมบูรณ์